

welu od XIV do XX w. (Ryszard Skowron), ● zarys dziejów i rozwój przestrzenny Kazimierza do końca XVIII w. (Bogusław Krasnowolski), ● zarys dziejów i rozwój przestrzenny Kleparza do końca XVIII w. (Zbigniew Beiersdorf), ● powstanie Podgórza i rozwój zabudowy w latach 1779-1815 (Bogusław Krasnowolski), ● analizę dawnych planów i widoków Krakowa (Janina Stoksik), ● pierwszy „atlas” historyczny Krakowa (Bogusław Krasnowolski). Na końcu opracowania tekstowego umieszczono *Wskazówki bibliograficzne* zestawione przez Zdzisława Nogę. Całość została poprzedzona *Wstępem* pióra redaktora serii Romana Czaji i *Wprowadzeniem* napisanym przez redaktora tomu V i zeszytu krakowskiego Zdzisława Nogę.

Krakowski zeszyt *Atlasu historycznego miast polskich* został przygotowany do druku pod redakcją Zdzisława Nogę przez dwudziestoosobowy zespół badaczy specjalizujących się w różnych dziedzinach dziejów miast. Dzięki temu powstała praca o bardzo dużych walorach poznawczych. Zestaw map wielkoskalowych, których reprodukcje zostały w nim zamieszczone, imponuje nie tylko liczbą, ale przede wszystkim trafnością doboru pod kątem ich wartości jako źródeł historycznych. Także opracowanie źródłoznawcze prezentowanych kartografików jest szczególnie i kompetentne. Na podkreślenie zasługuje wysoka jakość opublikowanych reprodukcji.

Część autorska, zarówno mapy, jak i opracowanie tekstowe, prezentuje ogromny zasób wiedzy z zakresu dziejów Krakowa, zwłaszcza ustroju miasta oraz jego rozwoju przestrzennego, urbanistycznego i architektonicznego. Równocześnie w kompetentny sposób przedstawia kartograficzną bazę źródłową do dziejów miasta oraz stan badań dotyczący rozwoju krakowskiej aglomeracji. Będzie stanowił cenną pomoc dla urbanistów, architektów, konserwatorów zabytków, geodetów i kartografów. Należy mieć nadzieję, że zostanie też wykorzystana do celów dydaktycznych w szkołach wyższych. Zeszyt krakowski *Atlasu* z całą pewnością jest dziełem uświetniającym jubileusz 750-lecia lokacji miasta.

HENRYK BARTOSZEWICZ

Literatura

● *Atlas historyczny miast polskich*, red. R. Czaji; tom V, Małopolska, red. Z. Noga; zeszyt 1, Kraków, red. Z. Noga; Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2007

Z BIEGIEM WISŁY I NIEMNA

Zabytkowe mury malborskiego zamku gościły od 11 kwietnia do 20 lipca wystawę kartograficzną „Z biegiem Wisły i Niemna. Historyczne mapy i widoki miast Prus Wschodnich i Zachodnich, Polski oraz krajów bałtyjskich”. Tę bardzo interesującą ekspozycję, zawierającą najważniejsze dzieła kartograficzne ukazujące całe Prusy w pojęciu geograficznym, udostępniło Centrum Kultury Prus Wschodnich z Ellingen w Bawarii.

JAROSŁAW ŁUCZYŃSKI

Głównym zadaniem Centrum Kultury Prus Wschodnich jest zachowanie wschodniopruskiego dziedzictwa kulturowego. Są tam prezentowane eksponaty poświęcone krajoznawstwu oraz historii kultury Prus Wschodnich. Stała wystawa dawnych map obrazujących ten kraj w przeciągu wieków nosi tytuł *Prusy Wschodnie na mapach (Ostpreußen im Kartenbild)*. W 2006 r. Centrum zostało wzbogacone o niemal kompletną kolekcję map Prus pochodzącą ze zbiorów Hansa Joachima Schachta. Dzięki temu darowi można było przygotować wartościową historycznie i estetycznie wystawę dawnych map Prus, z drobnymi uzupełnieniami z Muzeum Prus Zachodnich w Münster-Wolbeck.

Polsko-niemiecka wystawa ma charakter objazdowy. W opracowaniu merytorycznym uczestniczył najwybitniejszy znawca kartografii pruskiej dr Eckhard Jäger z Lüneburga. Wystawie towarzyszy także ciekawy katalog, który jest przewodnikiem po wystawie. Podobnie jak ekspozycja, został on zredagowany w języku niemieckim i polskim. Publikację otwiera *Przedmowa* Wolfganga Freyberga, dyrektora Centrum Kultury Prus Wschodnich, w której przybliża on zarówno pomysł zorganizowania wystawy, jak i osoby, dzięki którym ona powstała.

Z kolei we *Wstępie* Eckhard Jäger przedstawia krótką historię państwa zakonu krzyżackiego, Polski oraz Prus Książęcych, a także dzieje przedstawień kartograficznych obszaru położonego między Wisłą a Niemnem. Według autora najważniejszym krokiem w rozwoju obrazu kartograficznego Prus jest wykreślenie trzech miast pruskich (Gdańska, Torunia i Elbląg) na portolanie Dulcerta z 1339 r. Jednak pierwsze prace pomiarowe na terenie państwa zakonnego były wykonywane już w 1258. Najstarszymi zachowanymi mapami Prus Wschodnich są rękopiśmienne mapy pochodzące z dzieła Sędziwoja z Czechła. Pierwsze nowożytnie mapy powstały w wyniku prac Mikołaja Kopernika i Bernarda Wapowskiego. Niestety, nie zachowały się one do dzisiaj.

Przełomem była działalność Henryka Zella, który wydał swoją mapę Prus w 1542 r., oraz Kaspra Hennebergera, którego dość szczegółowa mapa ukazała się w 1576 r. (jeden egzemplarz w Polsce pierwszego wydania tej mapy znajduje się w Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu). Eckhard Jäger zwrócił szczególną uwagę na bardzo interesujący fakt, rzadko wspomniany w polskiej literaturze historyczno-kartograficznej, dotyczący mecenatu książęcego na terenie państw niemieckiego obszaru kulturowego. Otóż dedykacje poświęcone władcom poszczególnych księstw zamieszczane na mapach nie świadczyły o ich wsparciu finansowym.

ju. Katalog zamykają dziewiętnastowieczne mapy ukazujące całe Prusy Wschodnie wraz z nabytkami kosztem ziem polskich oraz historyczna mapa Polski Theodora Menke i Carla von Sprunera będąca kartograficznym przeglądem zmian terytorialnych Rzeczypospolitej od 1667 aż do 1810 r.

Katalog wystawy „Z biegiem Wisły i Niemna” przedstawia również plany i widoki miast pruskich. Są to między innymi G. Brauna i F. Hogenberga z ich znakomitego dzieła „Civitates orbis terrarum” – widok Gdańska oraz plan perspektywiczny Królewca. Poza tym w katalogu występują plany z „Teatrum Europaeum” M. Meriana – Elbląg oraz

Mapy te powstawały dzięki zainteresowaniom i determinacji ich twórców, a kwieciste dedykacje i ofiarowanie tych map władcom miały wpłynąć na ewentualne pokrycie choć części kosztów druku. Dopiero wiek XVIII przynosi zainteresowanie państwa szczegółowymi pomiarami. Autor wymienia takie znane nazwiska, jak: Józef Naronowicz-Naroński i Samuel Suchodolski, których mapy zachowały się jedynie w postaci rękopiśmiennej.

Omawiając poszczególne kroki w rozwoju obrazu kartograficznego Prus i Polski, Eckhard Jäger odnosi się do podobnych dzieł o znaczeniu europejskim. Omawiane drukowane mapy zostały rozpowszechnione dzięki wydawanym od 1570 r. w Niderlandach atlasom. Ważna dla rozwoju kartografii Prus, a nawet wszystkich krajów niemieckich, była mapa topograficzna Schroettera wydana na przełomie XVIII i XIX wieku.

Na wystawie oraz w katalogu nie zabrakło miejsca dla widoków miast. Najwięcej tego typu dzieł pochodzi z publikacji następujących autorów: Georga Brauna, Fransa Hogenberga oraz Mateusza Meriana.

W dalszej części publikacji mamy już katalog prezentowanych map i planów miast, na który składają się 54 obiekty, w tym 43 mapy i 11 planów oraz widoków. Całość otwiera mapa przeglądowa krajów nadbałtyckich C.F. Delamarche z 1792 r., która w szczególny sposób ukazuje kraje położone nad południowymi wybrzeżami Morza Bałtyckiego, a więc obszar prezentowany na wystawie. Kolejnym eksponatem jest mapa z 1695 r. Klaudiviusza Ptolemeusza obrazująca Sarmację Europejską.

W dalszej części katalogu mamy mapy Henryka Zella zamieszczone w dziełach tak znamienitych wydawców, jak Sebastian Münster, Abraham Ortelius, Matthias Quad, Petrus Bertius i Jodocus Hondius. I wreszcie mapa Prus Kaspra Hennebergera w postaci faksymilowej wydanej w 1855 r. Mapie tej towarzyszą liczne jej adaptacje zamieszczone w wielu atlasach, głównie Gerarda Merkatora i jego spadkobierców.

W niniejszym katalogu znajdują się nie tylko mapy obrazujące cały obszar Prus, ale też jego fragmenty, takie jak: Żuławy Wiślane (O.J. Svarta), tzw. Pruska Litwa (J.F. Betgena), Delta Wisły i Warmia (J.F. Enderscha).

Na wystawie przedstawiono także inne kraje położone nad Wisłą i Niemnem (m.in. Litwę na mapie radziwiłłowskiej w przeróbce Johanna Janssoniusa z 1646 r.) oraz kilka map całej Rzeczypospolitej, wydanych głównie w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku. Spośród map Rzeczypospolitej na szczególną uwagę zasługuje pięknie wydana przez H. Jaillot'a, a wykreślona z ozdobnymi kartusami przez N. Sansona. Jest to jedyna w katalogu mapa typu sansonowskiego, z wyraźnie rozciągniętą powierzchnią kraju ze wschodu na zachód oraz niemal równoleżnikowo wykreślonymi wielkimi rzekami Ukrainy: Dniestrem i Bohem.

Kolejną grupę map Rzeczypospolitej tworzą mapy typu beauplanowskiego, gdzie Ukraina wzorowana na mapach generalnej i specjalnej ma już prawidłowy kształt i wymiary. Są to mapy wydane przez spadkobierców Homanna, T.C. Lottera oraz wykonana przez G. Delisle'a z prawidłowymi rozmiarami całego kra-

plan bitwy nad Zalewem Kurońskim 1679 r. Kolejną grupę planów stanowią między innymi pochodzące z dzieła S. von Pufendorfa „De rebus a Caroli Gustavo (...)” – Malbork i Toruń. Ponadto opisano widoki i plany Braniewa, pałacu w Słobitach, portu w Brandenburgu, Piławy, pochodzące z innych dzieł oraz samoistny plan Królewca wydany przez Instytut Geograficzny w Weimarze w 1830 r.

Każdemu eksponatowi zaprezentowanemu na wystawie poświęcono w katalogu całą stronę. Widnieje na niej świetna reprodukcja, bardzo czytelna i niemal wiernie oddająca kolorystykę map i planów. Każdą mapę i plan wyczerpująco omówiono, podając rys historyczny epoki oraz okoliczności, dzięki którym one powstały. Ponadto autor dokonał charakterystyki działalności niektórych z kartografów i wydawców, co podnosi wartość tej publikacji. Większość z map została także poddana analizie treści kartograficznej i ikonograficznej, co jest jednocześnie wskazówką, na co należy zwrócić szczególną uwagę podczas podziwiania tych znakomitych dzieł kartografii Prus. Na końcu wymieniona została literatura, dzięki której czytelnik może rozszerzyć swoją wiedzę na temat kartografii ziem położonych między Wisłą i Niemnem.

Niniejszy katalog (bo na zwiedzenie wystawy jest już, niestety, za późno) należy szczególnie polecić nie tylko znawcom dawnej kartografii, ale i osobom zainteresowanym historią dawnych ziem położonych między Wisłą a Niemnem. Prezentuje on w sposób wyjątkowy dawne wyobrażenia geograficzne tych ziem oraz przedstawiają ich zmiany terytorialne na przestrzeni wieków. ■